

VRSAR, župna crkva Sv. Martina

mičke posude, koplja, strelice, ostruge, noževi, zlatne i srebrne naušnice). U Vrlici je nađena mala kadionica koja se oblikom i dekoracijom veže uz radove zapadnoeur. umj. kruga (IX. st.). Iznad mjesta su ostaci utvrđenoga grada *Prozora*, unutar kojega se vide ruševine prostrane stambene zgrade, vodospreme i kapele. Utvrdu je poč. XV. st. podignuo Hrvoje Vukčić Hrvatinić vjerojatno radi osiguranja naselja stare Vrljike (*Vrhrika*) koja se nalazila na području današnjega sela Cetine, uz vrelo istoimene rijeke. Stanovnici tog naselja su se u drugoj pol. XV. st., bježeći pred Turcima, naselili pod utvrdom Prozorom i tako udarili temelje i dali ime današnjoj Vrlici.

LIT.: S. *Gunjača*, Topografska pitanja na teritoriju Cetinske županije ekskursima o ubikaciji Setovije i Tiluriuma, Split 1937. — D. *Jelovina*, Starohrvatske nekropole, Split 1976. — S. *Gunjača*, Kratak pregled prošlosti Sinja i okolice, Sinj 1977. — *Isti*, Historijsko-arheološka šetnja dolinom gornje Cetine, Zbornik Cetinske krajine, 1981, 2. — A. *Milošević*, Arheološki spomenici gornjeg i srednjeg toka rijeke Cetine, *ibid.* Z. Gu.

VRLIOVKA → OZALJ

VRLJIĆ, Vladimir (Ankin), slikar (Garčin kraj Slavnskoga Broda, 12. III. 1950). Studirao književnost i filozofiju u Zagrebu. Izrazitim kolorizmom i ekspresivnim crtežom slika krajolike, figuralne kompozicije i portrete (*U šumi*, 1985; *Nebeski leptir*, 1995). S I. Toljem izdao grafičku mapu *Drinske elegije*, 1991. — Samostalno izlagao u Sinju, Zagrebu, Slavnskome Brodu, Annecyju, Križevcima, Velikoj Gorici.

LIT.: Ž. *Sabot*, Vladimir Vrljić-Ankin (katalog), Zagreb 1987. — E. *Quien*, Otoci (katalog), Velika Gorica 1995. K. Ma.

VRPOLJE, selo J od Đakova. U kasnobaroknoj župnoj crkvi Sv. Ivana Krstitelja nalaze se klasicistički oltari (jedan J. F. Mücke, 1863) i odljev brončanoga kipa Sv. *Ivan Krstitelj* natprirodne veličine, rad I. Meštrovića. — Spomen-galerija I. Meštrovića izlaže tridesetak odljeva njegovih skulptura u sadi i bronci (otvorena 3. VI. 1972). Pred njom je kip I. Meštrovića, djelo F. Kršinića. Ispred zdravstvene stanice nalazi se odljev Meštrovićeve skulpture *Majka i dijete* (poklon autora rodnome mjestu).

LIT.: Spomen galerija Ivana Meštrovića, Vrpolje (katalog), Osijek 1972.

A. Ht.

VRPOLJE (Vrhpoljac), selo JI od Šibenika. Prema nalazima pleterne ornamentike i starohrv. nakita u grobovima uz crkvu Sv. Lovre, to je područje bilo naseljeno već u ranome sr. vijeku. Selo je bilo u XVI. st. utvrđeno za obranu od Turaka; utvrde je porušio 1588. Ferhat-paša. Crkvu Uznesenja Marijina sagradio je 1726. šibenski graditelj I. Skoko.

LIT.: K. *Stošić*, Sela šibenskog kotara, Šibenik 1941. — K. *Prijatelj*, Arhitekt Ivan Skoko i domaći majstori šibenskog baroka, Zbornik zaštite spomenika kulture (Beograd), 1953. N. B. B

VRSALOVIĆ, Dasen, arheolog (Bol, 26. V. 1928 — Zagreb, 10. XII. 1981). Studirao arheologiju na Filozofskome fakultetu u Zagrebu. God. 1957–69. radio u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika i Institutu za nacionalnu arheologiju JAZU u Splitu. Istraživao starohrv. groblja i ranosrednjovj. lokalitete u sr. i S Dalmaciji (Kašić, Biljani Donji kraj Zadra, Sustipan, Sv. Marta u Bijaćima). Od 1969. radio u Republičkome zavodu za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, poglavito na razvitku podmorske arheologije, odn. na zaštiti podvodnih arheol. nalazišta i spomenika.

BIBL.: *Kulturni spomenici otoka Brača*, Brački zbornik, IV, 1960; *Kasnorednjovjekovne ostruge u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu*, SHP, 1963, 8–9; *Povijest otoka Brača*, Brački zbornik, VI, 1968; *Srednjovjekovno groblje na »Gredama« u selu Kašiću kod Zadra*, SHP, 1968, 10; *Srednjovjekovna opatija na Sustipanu u Splitu*, VjAHD, 1971 (s T. Marasovičem); *Istraživanja i zaštita podmorskih arheoloških spomenika u SR Hrvatskoj*, Zagreb 1974; *Srednjovjekovno groblje na »Begovači« u selu Biljanima Donjim kod Zadra*, SHP, 1981, 11 (s D. Jelovinom). B. Čk.

VRSAR, naselje na brežuljku S od Linskoga kanala. Kontinuitet naseljavanja može se pratiti od gradinske kulture sve do danas. U antici su gl. objekti (lučki uređaji, villa rustica, kamenolom) bili smješteni uz morsku obalu, gdje su na S strani zaljeva nađeni i kasnoant. kosturni grobovi s ukopom u amforama. U V. st. formira se na SZ podnožju brežuljka uz morsku obalu veće središte sa starokršč. crkvom pačetrovina tlocrta, s nartekсом i aneksima (u crkvi mozaični pod od crvenih, sivih, bijelih i crnih kockica; gl. polje podijeljeno u 73 kruga, međusobno povezana pletenicama i ispunjena ribama, prikazima godišnjih doba i dr.). U drugoj pol. VI. st. dozidana je na tu crkvu apsida ravninskoga tipa (polukružna s unutrašnje, a poligonalna s vanjske strane). Za slavensko-avarskih napada na Istru u poč. VII. st. crkv. su građevine potpuno razorene. U doba romanike podignuta je S od starokršč. sklopa trobrodna bazilika Sv. *Marije* s ugrađenim apsidama (srednja apsida produžena preko linije bočnih apside). Tom razdoblju, kada je V. već utvrđeno naselje i središte feudalnih posjeda porečkih biskupa, pripada i najstarija građevna faza *Kaštela* na vrhu brežuljka. — I od Vrsara nalazi se arheol. lokalitet *Monte Ricco* s prapov. gradinskim naseljem i rim. ladanjskom vilom (dobro očuvana vodosprema, sitni nalazi iz razdoblja republike i carstva).

LIT.: A. *Gnirs*, Grundrissformen istrischer Kirchen aus dem Mittelalter, Jahrbuch CC, 1914, Beiblatt, str. 59. — M. *Mirabella Roberti*, La sede paleocristiana di Orsera, Trst 1944. — B. *Marušić*, Istra u ranom srednjem vijeku, Pula 1960, str. 11, 16. — A. *Šonje*, Romanička bazilika sv. Marije u Vrsaru, Zbornik Poreštine, 1971, 1. — *Isti*, Crkvena arhitektura zapadne Istre, Zagreb 1982. — V. *Ekl*, Gotičko kiparstvo u Istri, Zagreb 1982. Br. Ma.

VRTNA UMJETNOST (vrtne arhitekture), oblikovanje vrtova, perivoja i parkova s pomoću zelenila, staza, skulptura i manjih građevnih zahvata. Vrtne se umjetnosti često naziva i hortikulturom, premda hortikultura u užem smislu označava kulturu uzgoja bilja, poglavito cvijeća, podizanje vrtova uz obiteljske kuće, osmišljavanje cvjetnih dekoracija grada, a od druge pol. XX. st. ozelenjivanje gradskih prostora (tzv. gradsko zelenilo), koje ima ekološko i rekreativno značenje. Premda se pojmovi vrt, perivoj i park mogu rabiti kao istoznačnice, oni imaju i različita značenja pa su otuda moguće i razlike između vrtne, parkovne i pejzažne umjetnosti ili arhitekture. Vrtom se najčešće naziva prostor koji je usko vezan uz arhit. objekt (dvorac, vilu, palaču) te ga uljepšava i funkcionalno i estetski nadopunjuje. Park je obično mnogo veći od vrta, što omogućuje znatnu zastupanost drveća, raznolikih sadržaja i objekata. Osim estetske ima pejzažnu, ekološku i katkada izrazitu botaničku vrijednost. Javni gradski parkovi počeli su se sve više podizati od sred. XIX. st. Tijekom XX. st. riječ park postala je sastavni dio naziva za mnoge vrste objekata pejzažne i parkovne arhitekture (nacionalni park, park prirode, ekološki park, športsko-rekreativski park, memorijalni ili spomen-park, gradski park, park skulptura). Pojam perivoja nalazi se u hrv. jeziku od XVI. st., dok u drugim svjetskim jezicima ne postoji. U drugoj pol. XX. st. manje se rabio i često se zamjenjivao nazivom park.

V. u. u Hrvatskoj razvijala se istodobno s europskom i pod njezinim utjecajem. U S Hrvatskoj razvijala se ponajprije pod utjecajem sr. Europe (Austrije i Njemačke), dok se u vrtovima duž jadranske obale pretežito osjeća utjecaj Italije. Najvrednija su ostvarenja dubrovački renesansni vrtovi, romantičarski perivoj Maksimir u Zagrebu te perivoji uz dvorce S Hrvatske. Dubrovački renesansni vrt odlikuje se osebnim i autohtonim tipološkim obilježjima unutar vrtne umjetnosti eur. renesanse, što mu daje

KLAUSTARSKI VRT SAMOSTANA MALE BRAČE U DUBROVNIKU

TRSTENO

MAKSIMIR

TRAKOŠĆAN

PERIVOJ UZ DVORAC BELEC

GROBLJE U VARAŽDINU

VRT U SORKOČEVIĆEVU LJETNIKOVCU U RIJECI DUBROVAČKOJ

VRT SORKOČEVIĆEVA LJETNIKOVCA NA LAPADU

prepoznatljivo mjesto u eur. povijesti vrtnje umjetnosti. Maksimir je jedan od prvih javnih perivoja u Europi i svijetu, stariji od mnogih svjetski poznatih javnih parkova o čijoj umj. vrijednosti svjedoče ugledni autori koji su se dokazali na uređenju carskih vrtova u Austriji.

Vrtovi ant. ladanjskih vila, rasprostranjeni duž jadranske obale, ali i po S Hrvatskoj, slični su onima u Italiji. Srednjovj. vrtovi dubrovačkoga kraja bili su pretežito korisni vrtovi (u starim dokumentima najčešće se nazivaju »ortum«) u kojima se uzgajalo bilje za prehranu i liječenje. Od druge pol. XIV. st. vrtovi postupno poprimaju i neka obilježja vrtova za ugodu. Pojavljuju se dva glavna tipa srednjovj. vrtova: građanski i samostanski. Pisani dokumenti potvrđuju postojanje građanskih vrtova izvan dubrovačkih zidina već u XIII. st. (uklesani lat. natpisi na kapelici obitelji Benešić na Gorici u Lapadu, poslije vlasništvu obitelji Crijević). Filip De Diversis 1440. u članku pod nazivom »Opis Dubrovnika« navodi u luci Gružu »plodne vinograde, veličanstvene palače i divne vrtove«. Do kraja 30-ih god. XV. st. u Gružu i nekim otocima bile su već izgrađene mnogobrojne ladanjske kuće s vrtovima; odrine vinove loze, poduprte najprije drvenim a poslije kamenim stupovima, davale su vrtovima osobit prostorno-arhitektonski izraz. U starim se dubrovačkim propisima spominju odrine ne samo u vrtovima nego i ispred kuća, a od XIII. st. u dubrovačkim se dokumentima spominje zanimanje vrtlara (ortolanus, ortorarius). Uz samostanske su zgrade postojala dva tipa vrta: korisni vrt gdje su se uzgajale voćke, vinova loza i povrće te klastarski vrt, rijetko namijenjen uzgoju korisnoga bilja, a češće namijenjen odmoru i meditaciji. Najstariji je u nas još uvijek postojeći srednjovj. klastarski vrt u franjevačkom samostanu Male braće u Dubrovniku. Klastar je dovršen sred. XIV. st. i ima obilježja romaničko-gotičke arhitekture. Osebnost mu daje jedna šetnica položena u smjeru S—J koja dijeli vrt u dva dijela četverokutna oblika. Staza je popločena kamenom i obrubljena po čitavoj duljini kamenom klupom s naslonom. Na juž. dijelu staze, uz stupove klastara, podignuta je u XV. st. fontana. Zbog svojih specifičnosti i izvornih vrijednosti te vrhunskih arhit. osobitosti, klastarski vrt Male braće ima eur. vrijednost. Na dubrovačkom je području još nekoliko očuvanih samostanskih klastara: dominikanaca iz XV. st. u Dubrovniku, franjevac iz XV. st. u Stonu, iz XVI. st. u Gružu, u Rožatu, u Lokrumu i na Mljetu.

Osobitu vrijednost unutar vrtnje umjetnosti imaju renesansni vrtovi ljetnikovaca na području nekadašnje Dubrovačke Republike. Osim na dubrovačkome području podižu se renesansni i renesansno-barokni vrtovi uz ljetnikovce u cijeloj Dalmaciji, ali ih ima znatno manje. Do danas su očuvani, makar i djelomično, Tvrdalj Petra Hektorovića u Starome Gradu na Hvaru, vrt ljetnikovca Hanibala Lucića u Hvaru, vrtovi ljetnikovca obitelji Španić, Ivančević i Lovričević-Foretić u Korčuli. Među mnogobrojnim iščezlim vrtovima ljetnikovaca spominju se perivoji hvarskoga književnika Marina Gazarovića na otoku Visu, pjesnika Jerolima Kavanjina u Sutivanu na Braču i dr. Premda je nastao i razvijao se pod utjecajem tal. renesanse, dubrovački je renesansni vrt ipak rezultat specifičnih pov., društvenih, kult. i prirodnih obilježja dubrovačkoga prostora. Njegova se ishodišta, osim u renesansnoj Italiji, nalaze u srednjovj. tradiciji dubrovačkih vrtova, u tradiciji ladanja i poljodjelstva te u dubrovačkoj srednjovj. tradiciji urbanističkoga planiranja. Bliža okolica Dubrovnika, vrlo uski kopneni pojas od Cavtata na J do Orašca na S te Elafitski otoci, prostor je s najvećom koncentracijom vrtova uz ljetnikovce; na cijelomu je dubrovačkom području zabilježeno oko tri stotine ljetnikovaca s vrtovima; očuvalo se sedamdesetak renesansnih vrtova, od kojih znatnije samo dvadesetak: perivoj (danas arboretum) Trsteno, vrt ljetnikovca Petra Sorkočevića na Lapadu, vrtovi Vice i Tome Skočibuhe u Suđurđu na otoku Šipanu, vrt Budislavić na Gornjemu Konalu u Dubrovniku, vrt Antuna Sorkočevića u Rijeci dubrovačkoj (Komolcu), Kabužičev vrt u Komolcu na Tinturiji, vrt Rastić u Rijeci dubrovačkoj i dr.

Najviše je vrtova uz ljetnikovce podignuto u XVI. st., a podizani su i tijekom XVII. i XVIII. st.; ima ih uz morsk obalu te u unutrašnjosti na blagim i strmim padinama. Određeni su gospodarskim potrebama (ljetnikovac je bio sjedište poljodjelske proizvodnje), ali i željom za ladanjem, dokolicom i ugodom; o ladanjskoj namjeni svjedoče lat. natpisi uklesani u kamenom portalu na ulazu u vrt ili u kamenim pločama u vrtu. Projektanti vrtova su nepoznati, a najčešće su bili domaći majstori što potvrđuju ugovori o narudžbi pojedinih arhit. dijelova vrta. Dubrovački je vrt pretežito ortogonalna oblika. Vidljivo je jedinstvo kuće i vrta što s pratećim objek-

tima ostvaruje arhitektonsku i funkcionalnu cjelinu u kojoj do izražaja dolaze kameni zidovi, stubišta, terase, vidikovci, odrine i dr. Površina vrta je malena, najčešće oko 5000 m², premda ima i manjih (ne manjih od 2000 m²) i većih vrtova (najveći je Trsteno od 18 174 m²). Vrt je najčešće četverokutna oblika; visok kameni zid pojačava dojam intimnosti, dok se pogledom na slikoviti krajolik postiže otvorenost i komunikacija. Vrtne staze ortogonalnoga rastera obložene su kamenim pločama, oblucima ili opekam. Vrtne namještaj, klupe, sjedala, stolovi, fontane, krune bunara, ispusti za vodu, posude za cvijeće, izvedeni su najčešće od korčulanskoga kamena. Prepoznatljiv element dubrovačkoga vrta je pergola (odrina) koja natkriva sve ili samo glavne šetnice, a rabila se u vrtovima na dubrovačkom području od ant. doba i zadržala sve do danas. Konstruktivni, ali i oblikovni element odrine su kameni stupovi koji stoje po rubovima staza na niskim kamenim zidovima i nose drvenu rešetkastu konstrukciju po kojoj se penje vinova loza; do poč. XVI. st. najčešće su oktogonali, a potom se češće rade okrugla presjeka. Kapituli su različiti — od jednostavnih do lisnatih, stiliziranih i s volutama. Kamen zidovi na kojima stoje stupovi odrine naglašuju geometrijsku ortogonalnu tlocrtnu sliku vrta; visina im je najčešće od pola do jednoga metra. Oni nastavljaju srednjovj. tradiciju klastarskih samostanskih vrtova; ono što je rubnjak od šimsira u tal. vrtu to je kameni zid u dubrovačkom vrtu. U XV. i XVI. st. terasa postaje nezaobilazni arhit. element dubrovačkoga renesansnog vrta. Osim vrtne terase specifična je i arhit. terasa (otvoreni prostor na visini prvoga kata ljetnikovca) koja obično završava paviljonom, a ako je veća, na njoj stoji kapelica. Ispod terase najčešće je cisterna za vodu ili orsan (prostor za spremanje lađa i ribarskog alata). U vrtu je katkada postojala i terasa-vidikovac kao slobodnostojeći objekt, najčešće na samoj obali, natkrivena odrinom ili krovom na stupovima. Zbog oskudice vode grade se fontane skromnih oblika. Najčešći je tip zidna fontana nalik na umivaonike (pila) kakvi se u renesansno doba nalaze u unutrašnjosti ljetnikovaca. Rijetke su samostojeće fontane kao npr. one u perivoju u Trstenu. Mnogi su ljetnikovci od XV. st. imali u vrtu ribnjak s morsk vodom, koji je kanalom bio povezan s morem. Obično četverokutna oblika, ribnjak je služio kao »vodeno ogledalo«, mrijestilište riba ali i za stvaranje svježine u vrtu. Do danas je očuvan ribnjak u vrtu P. Sorkočevića na Lapadu. Kamen i biljka dva su temeljna elementa dubrovačkoga renesansnog vrta. Dubrovački su pomorci i trgovci već u XI. st. plovili Sredozemljem i sa svojih putovanja donosili raznoliko, u Dubrovniku nepoznato, bilje, pretežno cvijeće. Najveći i najpoznatiji te u povijesnom, botaničkom i umj. smislu najvredniji od svih dubrovačkih renesansnih vrtova je perivoj obitelji Gučetić u Trstenu. God. 1948. proglašen je prirodnim rijetkošću, 1962. zaštićen kao arboretum, a od 1967. spomenik je kulture. Ljetnikovac i perivoj započinju se graditi 1494, a dovršeni su 1502. Specifičnost je toga vrta jednoosna tlocrtna kompozicija postavljena već u vrijeme nastanka perivoja, što se ovdje pojavljuje prije negoli u franc. renesansnom vrtu i svrstava Trsteno na istaknuto mjesto u renesansnoj vrtnoj umjetnosti. Bogatstvo bilja u perivoju treba zahvaliti obilju vode što se dovodi akveduktom sagrađenim 1492, koji završava špiljom (nimfejom) ukrašenom skulpturama. Izvorne renesansne skulpture nisu očuvane. Današnji izgled sa skulpturom Neptuna, dvjema nimfama i delfinom s konjskim poprsm fontana je dobila u XVIII. st. kada je obnovljen i cijeli perivoj. Od dubrovačkih renesansnih vrtova očuvali su se samo ostaci. Oštećenja, rušenja i uništenja vrtova i ljetnikovaca učestala su tijekom XX. st., ali su započela i znatno prije. Prvi potres 1520. oštetio je mnoge objekte i vrtove iz XV. st. Katastrofalni potres 1667. porušio je mnoge ljetnikovce i vrtove. Gubitkom samostalnosti Dubrovnika poč. XIX. st., nakon dolaska Napoleona, dubrovačka aristokracija počinje osiromašivati i pomalo propadati, a s njom i ljetnikovci i njihovi vrtovi. Tijekom XX. st. mnogi su vrtovi uništeni zbog urbanizacije, izgradnje cesta i nove stambene izgradnje koja se širila i na površine vrtova. Mnogobrojni su ljetnikovci i vrtovi izgubili vrijednost u drugoj pol. XX. st. zbog pogrešno odabrane namjene.

Barokni su vrtovi bili razmjerno rijetki i skromni u usporedbi sa sličnim srednjovj. primjerima. U S Hrvatskoj nastalo znatno više baroknih vrtova negoli uz jadransku obalu. Razlog tomu treba tražiti u renesansnoj tradiciji vrtova koja će se u Dalmaciji zadržati sve do XIX. st. Jedan je od rijetkih baroknih vrtova u Dalmaciji (premda s renesansnim elementima oblikovanja) vrt ljetnikovca Bozdari-Škaprlenda u Rijeci dubrovačkoj. Tragovi barokne vrtnje umjetnosti u S Hrvatskoj nalaze se ponajprije uz

LJEČILIŠNI PERIVOJ U LIPIKU

TLOCRT LJEČILIŠNOGA PERIVOJA U LIPIKU

BOTANIČKI VRT U ZAGREBU

PEJZAŽNI PERIVOJ NA BRIJUNIMA

dvorce (Valpovo, Brezovica, Gornja Bistra, Ludbreg i dr.), uz crkvu Sv. Franje Ksaverskoga u Zagrebu te u perivoju Maksimiru iz vremena njegova začetka 1794. Hrv. plemstvo, osiromašeno stoljetnim ratovima, nije moglo podnijeti teret održavanja skupih baroknih vrtova, a strano plemstvo rijetko se koristilo dvorcima u Hrvatskoj za reprezentaciju i stalni boravak. Ono malo baroknih vrtova podignutih tijekom XVIII. st. preoblikovano je pod naletom pejzažnoga i romantičarskoga ukusa XIX. st.

Tijekom XIX. st. diljem Hrvatske nastaju mnogobrojni objekti vrtnje i parkovne arhitekture koji su velikim dijelom očuvani do danas. Vrtu arhitekturu do 60-ih odn. 70-ih god. XIX. st. najbolje predstavljaju privatni vrtovi uz plemićke dvorce i kurije, biskupski vrtovi te vrtovi građanskih vila. Veći vrtovi u prvoj pol. XIX. st., poglavito oni uz dvorce S Hrvatske, posjeduju pretežito obilježja engl. pejzažne arhitekture za koju su karakteristični slikoviti pastoralni prizori gdje se isprepleću livade, šumarci i pojedinačno drveće projektiranoga perivoja s vizurama na prirodni i kultivirani krajolik. Neki od njih, kao npr. uz dvorce u Valpovu, Našicama, Stubičkom Golubovcu i Križovljan-gradu, očuvani su u većoj mjeri do danas. Prvi romantičarski perivoji uz dvorce S Hrvatske pojavljuju se sred. XIX. st. (Trakošćan), a tijekom druge pol. XIX. st. šire se i u druge krajeve. Mnogi dotadašnji barokni i pejzažni vrtovi uz dvorce preuređuju se u duhu romantizma (Darugar, Retfala) i projektiraju se novi (Novi dvori zaprešićki, Novi Marof). Najljepši i najbrojniji perivoji uz dvorce S Hrvatske nastali su upravo u XIX. st. Perivoji uz dvorce različitih su površina: oni najmanji zauzimaju od pola do jednog hektara, veći do tridesetak hektara (Našice, Valpovo), a najveća je površina 5–10 ha. Najveća je gustoća u Hrvatskom zagorju zbog mnogobrojnih, ali površinom malenih vlastelinstava i zaštićenosti prostora od ratnih sukoba. Premda je mnogo vrtnih objekata i vrtnje plastike iz XIX. st. nestalo, još

uvijek su se očuvali ulazni portali (Oroslavje, Valpovo), oranžerije (Bedekovčina, Donji Miholjac), kapele (Novi dvori zaprešićki, Trakošćan, Retfala), skulpture (Oroslavje, Novi Marof, Laduč), klupe (Opeka, Oroslavje, Začretje). U perivojima se nalazi raznoliko autohtono i egzotično drveće i grmlje, a zbog mnogobrojnih egzota oni često imaju polikromatska obilježja. Za hrv. vrtu umjetnost perivoji uz dvorce S Hrvatske imaju veliko značenje zbog brojnosti, stilsko-oblikovnih, dendroloških, kulturnopov. i drugih vrijednosti. Vrtu umjetnost S Hrvatske od XVII. do kraja XIX. st. može se pratiti ponajviše kroz dvorove i perivoje dvoraca jer se vrtu i parkovna arhitektura u gradovima masovno pojavljuje tek krajem XIX. st. Od oko 150 dvoraca i većih kurija, koliko se do danas očuvalo u Hrvatskoj, njih najviše stotinjak ima makar i blijede ostatke vrtova. Desetak je većih, lijepih i razmjerno dobro očuvanih. Najposjećeniji je i najpoznatiji romantičarski perivoj Trakošćan. Dendrološki je najzanimljiviji i najvredniji perivoj dvorca u Opeki. Jedno od najstarijih egzotičnih stabala, Ginkgo biloba, s opsegom debla od 7 m, nalazi se u perivoju dvorca u Darugaru. Perivoj u Valpovu jasno pokazuje tri stilske i kronološki različite faze: baroknu, pejzažnu i historicističku. Čistoća pejzažne kompozicije očuvana je u Velikom Bukovcu, Stubičkom Golubovcu i Našicama. — Manji privatni vrtovi uz vlastelinske dvorce i kurije ili uz vile na rubu gradova, ponajprije Zagreba, imali su u prvoj pol. XIX. st. pretežito obilježja englesko-kineskoga stila. Mnoge takve vrtove (često ih se naziva »lustgarten« — vrt za uživanje) opisuju ili spominje Mihovil Kunić u svojim mnogobrojnim člancima o vrtovima SZ Hrvatske, objavljenima 1828–34. u bavarskom časopisu »Allgemeine Deutsche Gartenzeitung«. S većim ili manjim izmjenama i degradacijama, od tih su vrtova očuvani do danas najviše oni u Zagrebu (vrt kanonika prepošta, vrt dr. Kriegera, Czapanov vrt, vrt B. Felbingera, vrt Georga Dömöterffya, vrt

grofa Draškovića i dr.), u Samoboru (vrt Ignaca Kiepača, Balagov dvor i dr.) te uz dvorce (Bisag, Božjakovina, Gradec, Rasinja, Rečica, Suhopolje i dr.). Najčešće spominjani autori navedenih vrtova iz prve pol. XIX. st. su Leopold Klingspögl i B. Felbinger, a za mnoge vrtove autori su nepoznati. Među vrtovima ljetnikovaca na Jadranu najpoznatiji je vrt obitelji Garanjin-Fanfagna u Trogiru s poč. XIX. st. — Među biskupskim vrtovima i perivojima najpoznatiji su i najbrojniji u Zagrebu: vrt biskupa Vrhovca u Vlaškoj ulici (1789, danas više ne postoji), biskupa Alagovića u Novoj vesi (1822), perivoj Ribnjak (1830), Maksimir (1843—47) i mnogobrojni vrtovi kanonskih palača na Kaptolu. U drugoj pol. XIX. st. nastao je perivoj uz biskupski dvor i katedralu u Đakovu. Svi ti perivoji, osim vrta u Vlaškoj ulici u Zagrebu, imali su obilježja romantičarske parkovne arhitekture koju, osim pejzaznoga koncepta, obilježavaju raznovrsni sadržaji i arhitektonsko-likovni elementi (paviljoni, sjenice, mostići, jezerca, skulpture, cvjetni ukrasi, razne biljne vrste pa i mnoge egzote i dr.).

Ode priv. vrtova u XIX. st. najvredniji su i najznačajniji perivoji uz dvorce S Hrvatske. Najistaknutiji i najveći javni perivoj u Hrvatskoj je Maksimir u Zagrebu. Zagreb posjeduje mnogobrojno i vrijedno vrtno i parkovno naslijeđe koje pridonosi stvaranju njegova urbanog identiteta: ostaci prirodnih hrastovih šuma u središtu grada, niz trgova-parkova tzv. zelene potkove, šetališta i drvoredi.

Jedan od simbola Zagreba, ali i Hrvatske, biskupski je romantičarski perivoj *Maksimir* koji ima eur. značenje, ponajprije zbog toga što je jedan od prvih javnih perivoja u Europi. Zamisao biskupa Vrhovca o osnivanju javnoga perivoja 1787. namijenjenog stanovnicima Zagreba u svjetskim je okvirima vrlo rana. Ranim za eur. prilike može se smatrati i završetak Maksimira u vrijeme biskupa Haulika 1847 (perivoj je svečano otvoren 1843). Prije Maksimira nastali su u Europi već mnogi pejzažni i romantičarski perivoji, ali su oni bili privatni, u okviru carskih (kraljevskih) rezidencija i plemićkih dvoraca, redovito nedostupni javnosti; stariji su javni parkovi u Münchenu (Englischer Garten, 1804) i u Londonu (Regent's Park, 1812). Značenje je Maksimira i u njegovoj veličini; sred. XIX. st. perivoj s okolnom šumom zauzimao je površinu od oko 400 ha, što je jednako polovici pariške Bulonjske šume. Bila je to vrlo velika površina za grad koji je tada imao jedva 10 000 stanovnika. U smislu umj. vrijednosti Maksimir je zasigurno uspio dosegnuti srednjoeur. standard, o čemu svjedoče i vrtni stručnjaci i umjetnici koji su se dokazali na uređenju carskih vrtova u Beču i Laxemburgu: M. Riedel, F. Schücht, L. Philipp, F. S. Körbler, J. Käschnmann, A. D. Fernkorn i dr. Na oblikovanje Maksimira najviše je utjecao romantičarski perivoj ljetne carske rezidencije u Laxemburgu (*J* od Beča) i perivoj kneza Hermanna von Pücklera u Muskau iz 1834.

Premda je započeo u baroku (očuvana gl. aleja koja vodi od ulaza do brežuljka s paviljonom Vidikovcem), Maksimir je izraziti romantičarski perivoj. Arhit. objekti u njemu stilski pripadaju romantičnom klasicizmu i historicismu. Barokna »zvijezda« s deset šumskih staza s kraja XVIII. st. preuređena je u prvoj pol. XIX. st. u sedam vizura koje se pružaju od središnje točke perivoja, iz paviljona Vidikovca (kiosk). Izgrađeni su mnogobrojni objekti od kojih su gotovo svi očuvani do danas: Biskupski ljetnikovac, Vidikovac, Vrtarova kućica, ulazni portal, Švicarska (Tirolska) kuća, Mirna koliba (Tihi san), Brezova koliba (Ribarska kuća), neogotička kapela Sv. Jurja i dr. Od paviljona je očuvana samo Jeka, a nestali su paviljoni Kišobran, Hram prirode (Bellevue), Narodni hram, Gloriet, Maurški paviljon i dr. Od šest izvorno postavljenih skulptura u perivoju se danas nalazi samo jedna (»Ribar«). Tri su skulpture bile s likovima i prizorima iz svakidašnjega života (»Žetelica«, »Grupa dječaka«, »Ribar«), a tri su bile s religioznim temama (»Sv. Juraj na konju«, »Majka Božja«, »Raspelo«). U Dolini dalija na kamenoj piramidi očuvanoj do danas uklesani su stihovi što govore o motivima koji su naveli Haulika da podigne perivoj. Na više mjesta u perivoju bilo je lat. stihova uklesanih u kamenu, među kojima i Horacijevih. Maksimirom protječe pet potoka. Izvorno su bila zamišljena dva jezera, a u XX. st. iz hidrotehničkih su razloga izvedena još tri, što je narušilo izvornu sliku perivoja. Najatraktivnije i u romantičarskom duhu bilo je dizajnirano Donje (Prvo) jezero. Unutar perivoja Maksimira bilo je zamišljeno nekoliko specifičnih vrtova nazivi kojih odaju njihov karakter, kao npr. vrt biskupskoga ljetnikovca, ružičnjak (rozarij), vrt hortenzija, vrt za pčele, zvjerinjak ili jelenji vrt (Türgarten, Hirschgarten), Dolina dalija, Švicarska dolina, Slavujev gaj, Druidski gaj i dr.

Već od poč. XIX. st. u većim hrv. gradovima podižu se objekti javne parkovne arhitekture (Južna promenade u Zagrebu, 1813 — danas Strossmayerovo šetalište; Pukovnijski vrt u Osijeku, 1814 — danas Perivoj kralja Tomislava; današnji Strossmayerov perivoj u Splitu, započeo 1808. i dr.). Puni zamah vrtova i parkovnog oblikovanja gradovi su doživjeli u posljednjoj trećini XIX. i poč. XX. st. Vrtovi i parkovi nastali u tome razdoblju imaju obilježja historicizma koji, kao i u arhitekturi, poseže za inspiracijom u prošlim stilskim epohama. Pojedini parkovi i vrtovi oblikovani su u jednome, a neki i u više pov. stilova. Najčešće su to različite interpretacije klasičnih vrtova geometrijske koncepcije (baroknih i klasicističkih) te bogate i slikovite romantičarske interpretacije. To je razdoblje najplodnije u povijesti vrtne umjetnosti, u prvome redu po mnoštvu nastalih vrtovno-parkovnih objekata; gotovo da nije bilo manjega grada ili većega naselja bez javnoga parka. Podižu se različiti tipovi vrtne i parkovne arhitekture kao gradski parkovi i skverovi, gradske promenade i šetališta, vrtovi gradskih vila i palača, lječilišni perivoji, botanički vrtovi, groblja, ulični drvoredi, ali i perivoji uz ljetnikovce i dvorce izvan ili na rubu gradova.

Najupečatljiviji i najvredniji urbanističko-parkovni potez jesu trgovi-parkovi tzv. zelene potkove u Zagrebu, koji se počinju oblikovati 70-ih god. XIX. st., a definirani su u cjelinu 1889; taj je prostor svojevrsna verzija bečkoga Ringa. Po uzoru na Beč i u hrv. se gradovima ruše kasnosrednjovj. i renesansne obrambene zidine i na njihovu se mjestu podižu promenade i šetališta kao Južna (Strossmayerova) i Sjeverna (Vrazova) promenade u Zagrebu, današnje Šetalište Vatroslava Jagića u Varaždinu te javni parkovi na prostoru renesansnih opkopa Karlovca, Klasija u Slavonskome Brodu i dr.

Podižu se mnogi novi javni parkovi i skverovi u gradovima kao npr.: u Puli Maksimilijanov (Mornarički) park podignut 1863, Gradski park (Parco Municipale) nastao 1890—1913, park Monte Zaro s kraja XIX. st. i Valerijin park s poč. XX. st.; Giardino Pubblico (Park »Mlaka«) u Rijeci iz 70-ih god. XIX. st.; u Zadru prvi javni perivoj (danas Dječji park) osn. 1829. i obnovljen 1893, park Blažeković (danas Perivoj V. Nazora) nastao 1888—90, Mali perivoj na bastionu Moro iz 1864, Park Wagner iz 1869; Gradski perivoj u Šibeniku (danas Perivoj Roberta Visanija), otvoren 1895; park u Crikvenici (iza kupališta) iz 1902; gradski park (nekada Trg Franje Josipa) u Vinkovcima iz 1868; u Osijeku Bolnički park (danas Park kraljice Katarine Kotromanić) iz 1869. i Sakuntala (danas Šetalište Petra Preradovića) iz 1869. Među vrtovima gradskih palača ističu se historicistički vrtovi na padinama Griča u Zagrebu i secesijski vrtovi u Kapucinskoj ul. u Osijeku s poč. XX. st. te vrt Ville Giuseppe (danas Park Vladimira Nazora) u Rijeci s kraja XX. st. Floristički bogati i arhit. dopadljivi mali vrtovi bogatih vlasnika i pomorskih kapetana podizani su uz vile na Jadranu. Osobito se ističu oni u Opatiji, Lovranu, Malome Lošinj, Orebiću i u drugim gradovima.

U termalnim lječilištima u Hrvatskoj (Lipik, Daruvar, Topusko, Varaždinske, Stubičke i Krapinske toplice i dr.) kao sastavni dio urbanističko-arhit. cjeline postojao je i perivoj koji je uvelike pridonosio prepoznatljivosti mjesta i koji je često preuzimao ulogu gradskoga trga i šetališta. Svojom dopadljivošću ali i vrijednošću ističu se perivoji u Lipiku i Daruvaru (perivoj u Lipiku uništen je u Domovinske ratne 1991). — Krajem XIX. i poč. XX. st. nastaje još nekoliko vrijednih primjera parkovne arhitekture kao što su Botanički vrt u Mihanovićevoj ul. u Zagrebu (1889), groblje u Varaždinu (započeto 1905) i Mirogoj u Zagrebu (1876—1917), engl. pejzažni perivoj na Brijunima (poč. XX. st.) i veći broj perivoja uz dvorce S Hrvatske, među kojima se ističu neoromantičarski perivoji u Oroslavju gornjem (kraj XIX. st.) i Donjem Miholjcu (poč. XX. st.).

Nakon I. svj. r. nastavlja se tradicija vrtne i parkovne umjetnosti u Hrvatskoj. Vrijedno je istaknuti Krešimirov park u Zagrebu (1937) autor kojega je Ciril Jeglič. U kreativnom oblikovanju parkova, ozelenjivanju postojećih i novih gradskih prostora te obnavljanju pov. parkova i perivoja poslije II. svj. r. ističu se Z. Fröhlich, C. Jeglič, D. Kiš, S. Klaić, M. Wenzler-Halambek, A. Rotkvić, S. Seissel, Branka Ivaniš, Sonja Jurković, Jasminka Hraščak, Ksenija Jurčić-Diminić.

LIT.: A. Schneider, Perivoji, vrtovi i šetališta u starom Zagrebu, Narodna starina, 1930, 19. — A. Ugrešević, Trsteno, Zagreb 1953. — R. Domac, Opatija — parkovi i šetališta, Zagreb 1955. — L. Dobronić, Vrtovi i parkovi u Zagrebu u XIX. stoljeću, Hortikultura, 1965, 2—3. — D. Rauš, Stari parkovi u Slavoniji i Baranji, Split 1977. — A. Deanović, Perivoj Gučetić u Arboretumu Trsteno, Rad JAZU, 1979, 379. — B. Šišić, Obnova dubrovačkog renesansnog vrta, Split 1981. — V. Jurčić i M. Kurtela, Povijesni vrtovi i perivoji kontinentalne zone SR

G. VRUS-MURTIĆ, *Otok u pejzažu*Z. VUCELIĆ, *Raspelo*

Hrvatske, Zagreb 1985. — L. Dobronić, Biskupski (nadbiskupski) perivoj — Park Ribnjak, u knjizi: Zagrebačka biskupska tvrđa, Zagreb 1988. — B. Šišić, Dubrovački renesansni vrt, nastajanje i oblikovna obilježja, Dubrovnik 1991. — N. Grujić, Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja, Zagreb 1991. — M. Obad Ščitaroci, Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja, Zagreb 1991. — Isti, Hrvatska parkovna baština, zaštita i obnova, Zagreb 1992. — O. Mariševski i S. Jurković, Maksimir, Zagreb 1992. — S. Knežević, Zrinjevac 1873—1993, Zagreb 1993. — Maksimir 1974—1994, Zagreb 1994. — I. Gostl, Zagrebački perivoji i promenade, Zagreb 1995. M. O. Š., B. B. O. Š. i R.

VRTOVEC, Stanko, fotograf i grafičar (Maribor, 23. XI. 1947). Studirao na Tehnološkome fakultetu u Zagrebu. Fotografije izlaže od 1970. a grafike od 1982. Odabrane fotografske snimke posebnim postupkom prenosi na grafičku ploču (*Vrtovi*, 1985; *ZOO-serija*, 1986). Radi crteže olovkom ili olovkama u boji u kojima ritmički kadrira fragmente krajolika (*Čudno nebo*, 1985; *Odmor uz urednu parcelu*, 1994). Samostalno izlagao u Zagrebu, Ljubljani, Cadaquesu i Karlovcu. Mapu grafike *Campus Zagrabienensis* (s predgovorom Ž. Čorak) objavio u Zagrebu 1988.

LIT.: D. Grubić, Stanko Vrtovec (katalog), Zagreb 1985. — J. Škunca, Od kamere do grafike (katalog), Zagreb 1986. — V. Bužančić, Stanko Vrtovec (katalog), Karlovac 1994. K. Ma.

VRUS-MURTIĆ, Goranka, slikarica (Velika Gorica, 22. II. 1937). Diplomirala na Akademiji u Zagrebu 1960 (O. Postružnik). Bila je suradnica Majstorske radionice K. Hegedušića 1960—62. Dramatičnim ritmovima linija i zvučnim akordima boja gradi apstraktne prizore (*Razdor zvuka*, 1984). U ciklusu *Zemlja* (1987) boje se stišavaju, a u kompoziciji se naziru dijelovi krajolika i vegetacije. — Samostalno je izlagala u Zagrebu, Splitu, Beogradu, Prištini, Ljubljani, Dubrovniku, Velikoj Gorici, La Spezziji, Gradu, Londonu, Pordenoneu i Puli. Bavi se emajlom, tapiserijom i kostimografijom.

LIT.: K. Prijatelj, Arte croata (katalog), Pordenone 1972. — P. Selem, Goranka Vrus Murtić (katalog), Zagreb 1984. — V. Maleković, P. Selem i G. Pauletto, Goranka Vrus (katalog), Pordenone 1987. — Z. Maković, Goranka Vrus-Murtić (katalog), Zagreb 1995. Ž. Sa.

VUCELIĆ, Zlata, fotografkinja (Požega, 29. III. 1942). Diplomirala na Pedagoškoj akademiji u Zagrebu. Osnovni su motivi njezinih fotografija čovjek i predmet u dramatičnome ili lirskom ozračju (ciklusi *Magdica*, *Portreti umjetnika*, *Drugo vrijeme*, *Narodna raspela*, *Međugorje*). Na svakoj je fotografiji vidljiv autorski pristup s originalnim značajkama (*Pjesnikinja Dora Pfanova*, *Slikar Ivo Šebalj*). U portretima psihološki ponire u značaj modela, dok u mrtvim prirodama prevladava sklad tonova i kompozicije (*Drugo vrijeme*). — Samostalno je izlagala u Zagrebu (1974, 1978, 1982, 1983, 1986, 1992), Samoboru (1989), Portogruaru (1989) i Dubrovniku (1990).

LIT.: Z. Tišljar, Zlata Vucelić (katalog), Samobor 1989. — Lj. Domić, Uz dokumentaciju o spiritualnom (katalog), Dubrovnik 1990. Ma. B.

VUCO, Miro, kipar (Vojnić kraj Sinja, 11. IX. 1941). Diplomirao 1967. na Akademiji u Zagrebu gdje predaje od 1986. Poslijediplomski studij završio 1969. Bio je suradnik Majstorske radionice A. Augustinčića 1969—71. Jedan je od osnivača grupe »Biafra« (1970—78), u okviru koje produbljuje ekspresionističku poetiku V. Michielija. Prvu je samostalnu izložbu (»Broadway sokak«) priredio u Zagrebu 1973. U njoj dolazi do izražaja radikalno ekspresionističko usmjerenje i humanistički angažman (*Na lancu*, 1973). Njegova je figuracija provokativna i polemička, a nastaje u težnji za prekoračenjem tradicionalnih estetskih normi. U ciklusu *Slikarije* (1978) silovito spaja grafičke i slikarske elemente, a poslije 1980. radi reljefe u poliesteru koji pripadaju figurativnom informelu (*Pobjednici disciplina*, 1981). Socijalno-tendenciozni kontekst vidljiv je i u ciklusu terakota *Lijeve postole i ino* (1987), kao i u njegovim crtežima. — Samostalno je izlagao u Zagrebu, Varaždinu, Čakovcu i Osijeku. Njegove se skulpture i spomenici nalaze na javnim mjestima u Crikvenici, Varaždinu, Zagrebu, Beogradu, Osijeku, Opuzenu i Donjemu Lapcu.

LIT.: I. Šimat Banov, Slučaj Biafra, ŽU, 1980, 29—30. — Z. Rus, Miro Vuco (katalog), Zagreb 1981. — G. Quien, Miro Vuco, ŽU, 1981, 32. — D. Malešević, Miro Vuco (katalog), Zagreb 1987. — Z. Rus, Miro Vuco, u katalogu: Postojanost figurativnog 1950—1987, Zagreb 1987. — V. Bužančić, Miro Vuco — veliki Tin u četrdeset Tinova (katalog), Zagreb 1991. Ž. Sa.

VUČEDOL, arheol. nalazište na desnoj obali Dunava I od Vukovara, po kojemu je ime dobila poznata eneolitička vučedolska kultura. Prostrano, višeslojno prapov. naselje smjestilo se na lesnoj visoravni, na položajima zvanim Vinograd Streim, Kukuružište Streim i Gradac. Uzvišica Gradac, zapravo neka vrsta akropole, bila je umjetno prekopanim jarkom odvojena od ostaloga dijela zaravanka. Lokalitet ima izvanredno važan strateški položaj uz usku kotlinu koja jedina omogućava prilaz Dunavu i kontrolu